

UOT 338.2

**AZƏRBAYCANDA İQTİSADI ŞAXƏLƏNDİRMƏ İQTİSADI
TƏHLÜKƏSİZLİYİN MÜHÜM AMİLİ KİMİ**

A.R.Həsənlı

İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu

Açar sözlər: *iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, iqtisadi təhlükəsizlik, qeyri-neft ixracı, iqtisadi asılılıq, strateji baxış*

Qlobal iqtisadi sistemdə baş verən funksional və struktur dəyişikliklər milli iqtisadiyyatlar üçün yeni inkişaf çağırışları formalaşdırır. Bu dəyişikliklər iqtisadi kateqoriyaların ənənəvi şərtlərinin aktuallığının itirilməsinə yol açmaqla, həm də iqtisadi siyasət alətlərinin effektivliyini sıradan çıxarır. Bu çərçivədə daha sürətli mahiyyət “aşınması”na məruz qalan iqtisadi kateqoriyalar sırasında iqtisadiyyatın struktur transformasiyası və iqtisadi təhlükəsizlik də yer almaqdadır. Beynəlxalq ticarət sisteminin dəyişən təbiətinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın struktur transformasiyası artıq sadəcə kəmiyyət parametrləri ilə ölçülə bilən proses olmaqdan daha çox, yeni texnoloji-iqtisadi reallıqların keyfiyyət xarakteri ilə qiymətləndirilən bir prosesə çevrilmişdir.

Eyni zamanda qlobal geoiqtisadi ziddiyyətlərin güclənməsi iqtisadi təhlükəsizlik kateqoriyasının mahiyyətində də əhəmiyyətli dəyişiklikləri şərtləndirir. Hesab edirik ki, artıq müasir geoiqtisadi güc mərkəzi yerdəyişmələri iqtisadi təhlükəsizliyin təminatında milli iqtisadiyyatlar üçün reaktiv deyil, proaktiv mövqelənmə strategiyalarının tətbiqini zərurətə çevirir. Qeyd edilən hər iki iqtisadi kateqoriyanın mahiyyətində baş verən dəyişikliklər Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək strateji inkişaf konturlarının formalaşmasına və onun qlobal iqtisadi sistemdəki əlverişli mövqelənməsinə əhəmiyyətli təsir edir.

İqtisadi təhlükəsizlik: konseptual baxış və konyunktur şərtləndirmə. Qlobal iqtisadi sistemin transformasiyası, eləcə də geoiqtisadi ziddiyyətlərin kəskinləşməsi fonunda iqtisadi təhlükəsizlik kateqoriyasının milli iqtisadi inkişaf strategiyalarının formalaşmasındakı rolu daha da güclənir. İqtisadi təhlükəsizlik kateqoriyasına yanaşmalar olduqca fərqlidir. Ümumiyyətlə, elmi ədəbiyyatlarda iqtisadi təhlükəsizlik bir çox hallarda milli təhlükəsizlik kateqoriyası daxilində xüsusi norma kimi şərh edilir. Məsələn, Amerika lı tədqiqatçı Arnold Volfers təhlükəsizliyi obyektiv anlamda əldə edilən dəyərlərə münasibətdə təhdidin, subyektiv anlamda isə bu dəyərlərə yönələn təhlükə qorxusunun olmamasını ölçü meyarı kimi qiymətləndirirdi [9]. Digər bir tədqiqatçı M. Ayoob isə təhlükəsizliyi dövlətlərin sahib

olduqları dəyərlərə, milli və institusional strukturlara və rejimə yönəlik hər hansı bir təhdidin olmaması vəziyyəti kimi dəyərləndirir [2].

Ümumilikdə isə iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadi inkişafın davamlılığına, iqtisadi münasibətlər sisteminin hər üç pilləsi – fərdlər, cəmiyyət və dövlət səviyyəsində tələbatların ödənməsinə imkan verən daxili və xarici şəraitlərin məcmusu, cəmiyyətin və dövlətin sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni-psixoloji sabitliyi üçün daxili və xarici təhlükələrin təsirinə qarşı tab gətirmək qabiliyyətinin təmin edildiyi vəziyyət kimi xarakterizə edilir. Başqa bir yanaşmada isə iqtisadi təhlükəsizlik mövcud resursların və şəraitin qorunması, davam etdirilməsi baxımından daxili və xarici təhdidlərin davamlı tənzimlənməsi kimi təqdim edilir [3].

Mahiyyət etibarilə iqtisadi təhlükəsizlik daha geniş kontesktə milli təhlükəsizlik sisteminin bir elementidir. Bu çərçivədə iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin fasiləsizliyinin, eləcə də onun xarici və daxili təhdidlərə münasibətdə dayanıqlılığının təmin edilməsinə yönələn məqsədyönlü və uzunmüddətli fəaliyyətlərin məcmusudur. Burada diqqət çəkən məqam iqtisadi təhlükəsizlik risklərinin təbiətinə münasibətdə siyasət strategiyalarının formalaşdırılması ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə iqtisadi risk anlayışı təhdid və zəifliklərin funksiyası kimi xarakterizə edilir. Təhdidlər dedikdə milli dövlətlərin yurisdiksiyasından, bir çox hallarda isə iradəsindən kənar mövcud olan, milli iqtisadi sisteminin harmonik fəaliyyətinə, eləcə də onun inkişaf potensialına mənfəət təsir göstərən obyektiv proses və reallıqlar nəzərdə tutulur ki, bunlara münasibətdə sərgilənən optimal yanaşma iqtisadi sisteminin bu təhdidlərə qarşı dayanıqlılığının gücləndirilməsidir. Zəiflik konsepsiyası isə təhdidlərlə bağlı istifadə olunan amilləri, onların fəaliyyətini dəstəkləyən şərait və amillər məcmusu kimi xarakterizə edilə bilər. Məsələn, qlobal enerji bazarlarındakı volatil konyunktur Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun davamlı inkişaf üçün təhdid amili kimi çıxış edirsə, milli iqtisadiyyatın şaxələnmə məhdudiyyətləri zəiflik amili kimi ön plana çıxır. Yaxud Azərbaycanın coğrafi-nəqliyyat qovşağı

kimi geostrateji mövqeyinin onu transmilli qaçaqmalçılıq fəaliyyətləri üçün cəlbədicə etməsi təhdid, bu sahə üzrə mübarizənin institusional çatışmazlıqları isə zəiflik ünsürü kimi qiymətləndirilə bilər.

İqtisadi inkişaf tsiklinin müasir mərhələsində Azərbaycan üçün iqtisadi təhlükəsizlik məsələsi bir neçə aspektdən əhəmiyyət kəsb edir. Birincisi, sürətlə dəyişən qlobal iqtisadi konyunktura uyğun olaraq milli iqtisadiyyatda struktur və institusional islahatların həyata keçirilməsi baxımından iqtisadi təhlükəsizliyin prioritetləşdirilməsi həlledici önəm daşıyır. İkincisi, xarici (iqtisadi) siyasət strategiyasının (xüsusilə, xarici ticarət siyasəti və integrasiya birliklərində iştirak) əsas istiqamətlərinin formalaşdırılması prosesində iqtisadi təhlükəsizlik həm iqtisadi inkişafın dayanıqlığının, həm də milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əhəmiyyətli imperativlərindən biri kimi kimi çıxış edir.

İqtisadi təhlükəsizlik milli maraqlar və iqtisadi siyasət imperativi kimi. İqtisadi təhlükəsizlik və təhdidlərə münasibətdə milli təhlükəsizlik siyasətinin başlıca imperativləri Milli Təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda (Qanun) və Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında (Konsepsiya) yer almışdır. Belə ki, Qanunda iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması milli iqtisadiyyatının və iqtisadi münasibətlərinin inkişafına təhlükə yaradan daxili və xarici amillərdən qorunma kimi xarakterizə edilərək, özündə iqtisadi potensialın artırılması və iqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın qeyri-mütənasib inkişafının qarşısının alınması, milli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması və yerli istehsalçıların hüquqlarının müdafiə olunması, dünya iqtisadiyyatının adekvat integrasiya yollarının seçimi, bank, dövlət maliyyəsi və idarəetmə sisteminin, eləcə də iqtisadi cinayətkarlıqla mübarizənin təkmilləşdirilməsi kimi olduqca geniş spektri əhatə etmişdir. Konsepsiyada isə xaricdən iqtisadi asılılıq milli təhlükəsizliyə təhdid mənbələrindən biri kimi verilmişdir. Eyni zamanda ölkəni potensial qlobal və regional iqtisadi böhranların təsirinə qarşı müdafiəsiz vəziyyətə sala biləcək neft və qaz gəlirlərindən asılılıq da makroiqtisadi tarazlıq üçün təhdid kimi qeyd olunmuşdur.

Digər tərəfdən iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi isə strateji iqtisadi siyasət imperativi kimi müxtəlif inkişaf sənədlərində yer almışdır. Belə ki, 2012-ci ilin dekabrında qəbul edilən "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin sü-

rətləndirilməsi, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempinin əldə olunması və ixrac imkanlarını genişləndirməsi əsas vəzifə qismində yer alaraq, bu istiqamətdə hədəflər müəyyənləşdirilmiş, ənənəvi iqtisadiyyatdan biliklər iqtisadiyyatına keçidin əsasının qoyulması zərurəti əsaslandırılmışdır. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi zərurəti bununla izah edilmişdir ki, iqtisadiyyatda karbohidrogen ehtiyatların ixracından mövcud asılılıq ölkənin qlobal iqtisadi sistemin xammal əlavəsinə və texnoloji autsayderinə çevrilmək riskini özündə ehtiva edir. Eyni zamanda 2016-cı ilin sonlarında qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi qlobal geosiyasi ziddiyyətlər və güc mərkəzi çevrilmələri, texnoloji yeniliklərin tətbiqindən qaynaqlanan proseslərin doğurduğu təhdidlərə münasibətdə orta və uzunmüddətli dayanıqlı inkişafın təmin olunması zərurəti kimi şərh edilmişdir. Göründüyü kimi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi geniş mənada iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm komponenti kimi ölkənin orta və uzunmüddətli strateji inkişaf sənədlərində yer almışdır. Lakin hesab edirik ki, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin mövcud səviyyəsi iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı aspektindən hələ də aktual olan bir sıra problemləri özündə ehtiva edir.

Azərbaycanda iqtisadi şaxələndirmə: konseptual və iqtisadi təhlükəsizlik problematikası. Azərbaycanın iqtisadi şaxələndirmə çağırışları milli iqtisadi inkişaf strategiyasının gündəm maddələrindən biri kimi hər zaman siyasət qurucularının gündəmində yer alsada, onun prioritetlilik səviyyəsi daha çox konyunktural xarakter daşımışdır. Belə ki, ötən dövr ərzində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi çərçivəsində iki amilin – (1) yüksək neft qiyməti mərhələsindəki iqtisadi artım tsiklinin və onun doğurduğu makroiqtisadi status-kvonun və (2) yerli istehsalın rəqabət qabiliyyətinin qorunmasının dominantlığı mövcud olmuşdur. Bu səbəbdən ötən illər ərzində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması, makroiqtisadi sabitliyin qorunması və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi kimi başlıca iqtisadi siyasət imperativləri arasında optimal "qızıl orta"nın tapılması milli iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas vəzifələrindən biri olmuşdur. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi fəaliyyətinin geniş miqyasına baxmayaraq, 2014-cü ildə baş verən neft qiyməti şoku milli iqtisadiyyatın struktur olaraq hələ də yüksək resurs asılılığına malik olduğunu göstərdi. Milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə bağlı əsas

çətinlikləri üç istiqamətdə fərqləndirmək mümkündür: (1) iqtisadi şaxələndirmənin konseptual çatışmazlıqları; (2) milli iqtisadiyyatın struktur xüsusiyyətlərindən qaynaqlanan məhdudluqlar; (3) makroiqtisadi siyasət ilə bağlı məsələlər [7].

Iqtisadi şaxələndirmənin konseptual xarakteri Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə təkcə dövrü iqtisadi siyasətin deyil, həm də strateji islahat gündəliyinin başlıca təyinedicilərdən biridir. İqtisadi şaxələndirmə bir qayda olaraq iqtisadiyyatın vahid gəlir mənbəyindən bir neçə sektor və bazarlar üzrə çoxsaylı gəlir mənbələrinə sahib olmasına çevrilmə prosesi kimi xarakterizə edilir [8]. Lakin bir sıra hallarda bu proses sadəcə milli iqtisadiyyatın istehsal və ya ixrac strukturu üzrə kəmiyyət bölgüsü dinamikası üzrə məhdudlaşdırılır. Hesab edirik ki, iqtisadi şaxələndirmənin yalnız istehsalın (geniş anlamda, iqtisadi konsentrasiya) və ya ixracın çeşidliliyi kimi xarakterizə edilməsi bu prosesin özəyini təşkil edən milli iqtisadiyyatın dəyər yaratma potensialının arxa plana keçməsinə yol açır. Qlobal iqtisadi sistemdəki sənaye və texnoloji çevrilmələr fonunda milli iqtisadiyyatlar üçün onların beynəlxalq rəqabətliyinə imkan verəcək “dəyər yaratma” potensialının gücləndirilməsi daha strateji xarakter daşıyır.

Resurs zəngini bir sıra ölkələrin inkişaf və uğursuzluq təcrübələri göstərir ki, iqtisadi şaxələndirmənin dar çərçivədə - istehsal və ixracın struktur çeşidliliyi kimi nəzərdən keçirilməsi uzunmüddətli və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin etmək üçün yetərli deyil. Çünki bu cür ölkələrdə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya əsasən zəngin resurs sektoru hesabına baş verir. Buna görə də, qeyri-resurs sektorunun beynəlxalq rəqabətliyinin təmin edilməsi çətinliyi təkcə daxili deyil, həm də xarici amillərdən qaynaqlanır. Sənaye inqilablarından başlayaraq müxtəlif ölkələrin inkişaf təcrübələri yalnız iqtisadi aktivlərin daha səmərəli bölgüsü və istifadəsi şəraitində dövrü artım dinamikasının inkişafa çevrildiyini söyləməyə əsas verir. Digər tərəfdən resurs zəngini ölkələrdə uğursuz şaxələndirmə təcrübələrinin meydana çıxması həm də bu ölkələrin institusional mühit xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlıdır. Bu çərçivədə qəbul edilən siyasət qərarları dövrü təmayüllərin təsiri altında qısamüddətli müsbət nəticələr versə də, orta və uzunmüddətli dövrdə ciddi sərbətsizlik təhdidlərini özündə ehtiva edir. Bu onunla izah oluna bilər ki, adıçəkilən əksər ölkələrdə aparılan institusional islahatların dövrü təmayüllərin formalaşdırdığı konyunktur şərtləndirmələrinə təsir imkanları əsasən məhdud olur. Bu məhdudluq struktur islahatların natamam və dar interpreta-

siyası üzərində formalaşdırılan siyasət çərçivələrinin çox zaman müvəqqəti xarakter daşıyan işləkliyi ilə izah edilə bilər [7]. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün yuxarıda sadalanan amillər onun həm tranzitivlik xüsusiyyətləri, həm də iqtisadi şaxələndirmə çağırışları fonunda aktualıq təşkil edir.

Digər tərəfdən isə Azərbaycan nümunəsində milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi iqtisadi təhlükəsizlik prizmasından bir neçə istiqamət üzrə əhəmiyyət daşıyır. Birincisi, milli iqtisadiyyatın istehsal sahələri üzrə strukturunun şaxələndirilməsi həm onun mövcud resurs potensialının optimal realizasiyası, həm də məşğulluğun təmin edilməsinə imkan verir. Bu amil iqtisadiyyatın strateji sektorları üzrə xaricdən asılılığın azaldılması, eləcə də əmək resurslarının səmərəli yerləşdirilməsi (o cümlədən əmək miqrasiyasının məhdudlaşdırılması) aspektindən nəzərdən keçirilə bilər. Miqyas effektinin təsiri altında Azərbaycan iqtisadiyyatında irimiqyaslı idxaləvəzəddici siyasət yavaşmasının tətbiqi heç də uzunmüddətli dayanıqlı və rəşional üstünlük qazandırmasa da, istənilən halda iqtisadiyyatın bir sıra strateji məhsullar üzrə idxaldan asılılığının azaldılması ölkənin gələcək dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

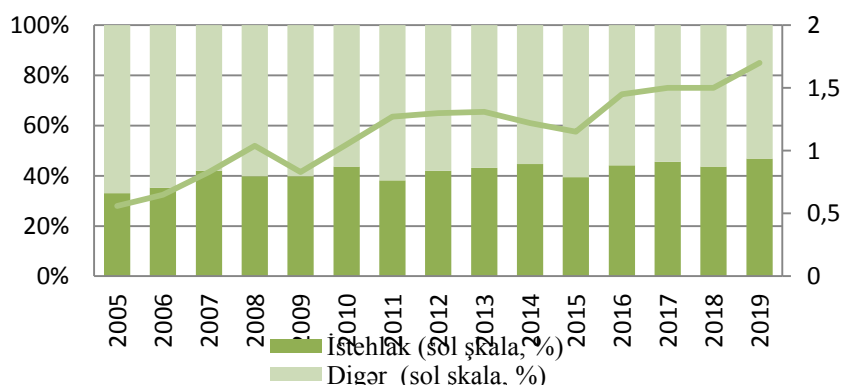
İkincisi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və milli istehsal potensialının struktur transformasiyası dayanıqlı xarici sektor balansının formalaşdırılması üçün əsasdır. Milli istehsal potensialının gücləndirilməsi idxal asılılığının azaldılmasına və onun strukturunun milli iqtisadiyyatın real ehtiyaclarına uyğun formalaşmasına imkan verməklə bərabər, həmçinin ölkənin ixrac imkanlarının genişlənməsi, habelə qlobal dəyər zəncirlərinə qoşulma və yeni bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi üçün zəruridir. Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün şaxələndirmə hədəfi bir neçə istiqamət üzrə strateji əhəmiyyət daşımaqdadır. İlk öncə, iqtisadi şaxələndirmə tədiyə balans çərçivəsində milli iqtisadiyyatın valyuta axınlarının daha əlverişli strukturunun formalaşmasına və daha az volatillik daşmasına imkan verə bilər. 2014-2015-ci illərin kəskin neft qiyməti şokları göstərdi ki, karbohidrogen resurslarından asılılıq tədiyə balansının xarici sərbətsizliqlərə həssaslığının artmasına, bilavasitə ölkənin valyuta axınlarının daha çox xarici konyunkturdan asılı olaraq formalaşmasına yol açmışdır. Bu vəziyyət isə makroiqtisadi sabitliyin təminatında xarici amillərin təsir imkanlarını ön plana çıxarmışdır. Belə olan şəraitdə bir sıra makroiqtisadi hədəflərin–milli valyutanın effektiv məzənnə səviyyəsinin formalaşmasında, dayanıqlı xarici iqtisadi

sektor üzrə kəskin sərbətsizliklərin məhdudlaşdırılmasında, ümumi makroiqtisadi tarazlığın qorunmasında artıq makrosəviyyədə siyasət qurucularının təsir imkanları əhəmiyyətli məhdudlaşır. Bu baxımdan iqtisadi şaxələndirmə makroiqtisadi sabitliyinin təmin edilməsi ilə yanaşı, həm də xarici şoklara qarşı siyasət qurucularının manevr imkanlarının qorunmasına da imkan verən strateji əhəmiyyətli bir hədəf kimi çıxış edir.

Son 20 il ərzində Azərbaycanın geoiqtisadi müstəvidə ekspansiyasının davam etməsi fonunda iqtisadi şaxələndirmənin əhəmiyyəti də təkcə makroiqtisadi siyasət hədəfi kimi məhdudlaşmır. Geoiqtisadi ekspansiya müstəvisində iqtisadi şaxələndirmə ixrac imkanlarının kəmiyyət (valyuta daxilolmalarının miqyası) və keyfiyyət (ixracın strukturu) parametrləri üzrə genişləndirilməsinə yol açmaqla bərabər, həm də ölkənin iştirakçısı olduğu geoiqtisadi məkanda formalaşan iqtisadi axınlardan daha çox pay əldə etmək imkanı yaradır. Son olaraq isə iqtisadi şaxələndirmə həm də milli iqtisadiyyatın qlobal iqtisadi transformasiya prosesinin tələblərinə uyğun olaraq milli istehsal potensialına yeni keyfiyyət səciyyəsi qazandırılmasını, eləcə də iqtisadiyyatın institusional poten-

sialının bu proseslərə uyğun olaraq yenidən qurulmasını şərtləndirir.

Azərbaycanın xarici ticarət balansının iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və iqtisadi təhlükəsizlik aspektlərindən nəzərdən keçirilməsi bir sıra məqamları üzrə çıxarır. Birincisi, karbohidrogen resursları ötən dövr ərzində məcmu ixracda dominant paya sahib olmaqla təkcə xarici ticarət üçün “statistik” deyil, həm də makroiqtisadi aspektdən əhəmiyyətli amilə çevrilmişdir. Xüsusilə cari hesab balansının strukturunun xarici şoklara həssaslığı makroiqtisadi tarazlığın təmini baxımından başlıca zəiflik mənbəyinə çevrilmişdir. Digər tərəfdən xarici ticarət balansı mövqeyi 2004-2008-ci illərdə milli valyutanın kəskin bahalaşmasını [5], bu isə öz növbəsində fiskal ekspansiya və ev təsərrüfatlarının artan gəlirlərinə müvafiq olaraq idxalın artımını şərtləndirmişdir. Bu iki amil isə həm kövrək iqtisadi şaxələnmənin və qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətliliyinin daha da azalmasına [1; 4; 6], həm də idxalın artımına, bir sıra strateji məhsullar, xüsusilə ərzaq və sənaye məhsulları üzrə idxalın çəkisinin artımına yol açmışdır (Qrafik 1).

Qrafik 1. 2005-2019-cu illərdə idxalın strukturu
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

İkincisi, iqtisadiyyatın qeyri-neft bölməsi üzrə məhsul buraxılışında son illərdə artım dinamikasının müşahidə olunmasına baxmayaraq onun əmtəə strukturu əsasən aşağı əlavə dəyərli məhsullar hesabına formalaşmışdır. Belə ki, 2004-2019-cu illərdə məcmu ixracın tərkibində neft-qaz sektorunun payının 47.5%-dən 90.5%-ə kimi artdığı halda, qeyri-neft ixracının əsasını aşağı əlavə dəyərli əmtəələr təşkil etmişdir. Eyni zamanda neft ixracının strukturunda da ən böyük çəkini xam neftin ixracı təşkil edir. Bu amil əslində neft emalı sənayesinin də inkişaf səviyyəsinin məhdud olduğunu, neftin iqtisadi resurs kimi iqtisadiyyatın istehsal bölməsində realizasiya im-

kanlarının aşağı olmasını göstərir. Başqa sözlə, iqtisadiyyatın sənayeləşmə ilə əlaqədar problemləri həm neft-kimya, həm də qeyri-neft sektorları üçün aktualıq daşımaqdadır ki, bu da özünü müxtəlif sənaye sahələrinin əlavə dəyər formalaşdırma potensialında nümayiş etdirir. Belə ki, 2005-2019-cu illərdə sənaye sahələrində yaradılan əlavə dəyərin təxminən 84%-i məhz xam neft hasilatı və təbii qaz hasilatının payına düşür. Bundan başqa xam neft və qaz hasilatı sənayesində yaradılan əlavə dəyər ÜDM-in 2005-2019-cu illərdə 25.7-52.9%, emal sənayesində isə bu göstərici 4-6.5% arasında dəyişmişdir.

Qeyri-neft ixracı üzrə diqqət çəkən məsələ

onun struktur və xarici bazarlar üzrə təmərküzləşməsi ilə bağlıdır. Belə ki, Azərbaycanın qeyri-neft ixracında aşağı əlavə dəyərli kənd təsərrüfatı məhsulları, plastmassa və ondan hazırlanan məhsullar, eləcə də qızıl (emal olunmamış formada) üstünlük təşkil edir. Digər tərəfdən qeyri-neft ixracı üzrə başlıca bazarların yüksək təmərküzləşməsi də iqtisadi təhlükəsizlik baxımından təhdid təşkil edir. Belə ki, 2017-2019-cu illər üzrə qeyri-neft ixracında ən yüksək çəkியə malik 3 ölkənin xüsusi çəkisi 64-65% təşkil edir. İsveçrəyə qızıl ixracını istisna etməklə, qeyri-neft ixracını təşil edən digər növ məhsullar üzrə Türkiyə və Rusiyanın kumulyativ çəkisi 2017-2019-cu illər ərzində 55-57%, ayrılıqda Rusiyanın çəkisi isə 35-37% arasında dəyişir. Qeyri-neft ixracı üzrə diqqət çəkən məqam həm də onun başlıca elementi olan kənd təsərrüfatı mallarının, xüsusilə meyvə-tərəvəz ixracının dövrü amillərdən asılılığının olmasıdır. Başqa sözlə, Türkiyə və Rusiyanın xüsusi çəkisinin yüksək olması onların kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üçün coğrafi yaxınlıq, böyüklük və nisbətən aşağı xərc tutumu ilə izah edilə bilər. Ümumilikdə hesab edirik ki, qeyri-neft ixracı üzrə mövcud konyunktur stabil ixrac tendensiyasının təmin olunması, eləcə də ixrac bazarlarının şaxələndirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır.

Nəticə. Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatlı resurs zəngini ölkələrin timsalında iqtisadiyyatın

yatın şaxələndirilməsi yalnız makroiqtisadi siyasət amili kimi deyil, həm də iqtisadi təhlükəsizliyin təminatı aspektindən əhəmiyyət daşıyır. Apardığımız təhlillər göstərir ki, sürətli iqtisadi artım mərhələsi boyunca iqtisadi təhlükəsizlik və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin konseptual xarakterinə müənsibətdə strateji və taktiki aspektdə siyasət çərçivələri formalaşdırılsa da, bu çərçivələrin effektiv realizasiyası baxımından bir sıra problemlər hələ də mövcuddur. İqtisadi şaxələndirmənin mövcud səviyyəsi Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici sektor üzrə dayanıqlığının təminatı, milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyinin, bilavasitə makroiqtisadi tarazlığın bərqərar edilməsi baxımından bir sıra risklər doğurur.

Bu amil eyni zamanda milli iqtisadiyyatın beynəlxalq rəqabətliyinin təmin edilməsi və onun dünya iqtisadiyyatına dayanıqlı inteqrasiya imkanlarına da məhdudlaşdırıcı təsir göstərir. Bütün bu elementlər iqtisadiyyatın bir sıra mallar, eləcə də maliyyə və texnologiyalar üzrə xaricdən asılılığının artmasına, onun xarici iqtisadi şoklara həssaslığının artmasına yol açır. Bu baxımdan islahatların müasir mərhələsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə münsibətdə siyasət yanaşmaları təkə taktiki müstəvidə makroiqtisadi hədəflər deyil, eyni zamanda strateji müstəvidə iqtisadi təhlükəsizlik çağırışları əsasında formalaşdırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanli K., Ismayil Z., Aghayev R., Mehtiyev A. Assessment of economic and export diversification – Azerbaijan // Revenue Watch Institute, Country Report, 2013
2. Ayoob M. Security in the Third World: Searching for the Core Variable / Seeking Security and Development-The Impact of Military Spending and Arms Transfers (ed.) Norman A. Graham. USA: Lynne Rienner Publishers, 1994, pp. 15...28
3. Dedeoğlu B. Uluslararası Güvenlik ve Strateji. İstanbul: Derin Yayınları, 2003, s.10...13
4. Hasanov F. The impact of real oil price on real effective exchange rate: The case of Azerbaijan // DIW Berlin Discussion Paper No. 1041, 2010
5. Hasanov F. Dutch disease and the Azerbaijan Economy // Communist and Post-Communist Studies, 2013, vol. 4(4), pp. 1...18
6. Hasanov F., Huseynov F. Bank credits and non-oil economic growth: Evidence from Azerbaijan // International Review of Economics and Finance, 2013 vol. 27, pp. 597...610
7. Həsənlı A. Müasir inkişaf mərhələsində Azərbaycanda iqtisadi şaxələndirmə və pul siyasəti çağırışları // Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilmə xüsusiyyətləri və problemləri. Elmi əsərlər toplusu, XVIII buraxılış, Bakı: 2018, s. 46...59
8. United Nations Climate Change, Nairobi Work Programme, Economic Diversification <https://unfccc.int/topics/resilience/resources/economic-diversification>
9. Wolfers A. Discord and Collaboration: Essays on International Politics. Baltimore: John Hopkins University Press, 1962

Economic diversification as a significant factor of economic security in Azerbaijan

A.R.Hasanli

*PhD candidate, Institute for Scientific Research on Economic Reforms
azarhasanli@outlook.com*

SUMMARY

Key words: *economic diversification, economic security, non-oil export, economic dependency, strategic vision*

In the article, diversification challenges of the Azerbaijan economy been analyzed in light of the country's economic security strategy. The author considers that there are some conceptual and strategic views regarding these notions in the country's strategic policy documents. However economic diversification problems that arose in the oil boom years impose several security and sustainability risks in the current conjuncture. Therefore, according to the author, adjustment of economic diversification challenges with the economic security goals is necessary both in conceptual and functional terms.

Диверсификация экономики, как существенный фактор экономической безопасности Азербайджана

А.Р.Гасанлы

*Докторант научно исследовательского института экономических реформ
azarhasanli@outlook.com*

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: *диверсификация экономики, экономическая безопасность, нефтяной экспорт, экономическая зависимость, стратегическое видение*

В статье анализируются современные призывы диверсификации экономики Азербайджана в свете стратегии экономической безопасности страны. Автор считает, что существующие некоторые концептуальные и стратегические взгляды зафиксированные в этом плане стратегических политических документах правительства нуждается в дополнениях и корректировке. Так как, реализованные меры и намеченные задачи экономической диверсификации, в годы нефтяного бума, создают определенные риски для безопасности и устойчивости в экономике, в нынешней конъюнктуре. Поэтому, по мнению автора, согласование или адаптация задач диверсификации экономики на данном этапе с целями экономической безопасности необходимо как в концептуальном, так и в функциональном плане.